

NY MUSIK

i samarbete med Gustav Adolfs församling och SKS

Hans-Ola Ericsson, orgel

Textläsning och bön

Johann Sebastian BACH: Passacaglia i e-moll
(1685-1750)

Jan Pieterszoon SWEELINCK: Fantasia chromatica
(1562-1621)

Claude Loyola ALLGÉN: "Maria semper virgo"
(f.1920)

György LIGETI: Ricercare "Omaggio a Frescobaldi"
(f.1923)

Girolamo FRESCOBALDI: Ricercare cromatico
(1585-1643)

György LIGETI: Etude Nr.1 (1967)

Jan Pieterszoon SWEELINCK: Mein Junges Leben hat ein End'

Franz LISZT: "Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen"
(1811-1886)

Söndag 23 februari 1986 kl. 17.00

Gustav Adolfs kyrka, Borås

Det grundläggande temat i Hans-Cla Ericssons program är kromatiken och den utveckling från föregångare som Sweelinck och Frescobaldi, via Bachs och senare Liszts syntes, som ledde till 50- och 60-talets modernism på klassiskt fundament. Därav programmets symmetriska uppbyggnad och spegelverkan.

Bachs Passacaglia i c-moll (BWV 582), komponerad i Weimar ca 1716-17 eller möjligen något senare under Köthen-tiden, är i sig en sådan spegling. De första fyra takterna av temat är hämtade ur en Trio en passacaille av den franske orgelmästaren André Raison (1650?-1719), och själva styckets form med en serie variationer en grundbas, speglar liknande verk av Buxtehude, liksom den strikt "matematiska" uppbyggnaden. Ändå är Bachs signatur påtaglig. Det 8-taktiga temats sista fyra takter är hans egen uppfinning, och kraften och konsekvensen i styckets förtätning är av lika bachsk art. De tjugo variationerna är delade i två grupper om tio vardera; i de första tio ligger temat i basen för att i den elfte övergå till sopranstämmen. Undergrupperna är i sin tur tudelade i 5+5 variationer. Även 5-gruppen är genomsystematiserad med de två första och de två sista parvis förbundna (rytmiskt) och den mellanliggande som en fristående övergång. De fem sista variationerna är en förtätning av de tio första, och hela stycket kan därför ses som ytterligare en spegling av 5-gruppernas tredelade struktur. Efter denna passacaglia (=variationsform över ett basostinato) följer en fuga över Raisons melodi (temats första hälft), till en början rätt "normal" för att några takter från slutet plötsligt (med ett "neapolitanskt sextackord") tornas upp till monumental spänningsrikedom. Vi har Schumanns vittnesmål om att Mendelssohn på ett fenomenalt sätt brukade spela denna Passacaglia i sitt återuppväckande av Bachs verk till "klassisk allmängiltighet".

Sweelinck, nederländaren som blev kallad "den tyske organistmakaren" eftersom hans elever som Praetorius och Scheidt lade grunden till hela den tyska orgeltraditionen, var också pionjär för orgelfugans utveckling ur italiensk ricercare-stil och engelsk klavertradition. Själv skapade han en syntes mellan venetiansk effektfullhet och nederländsk polyfoni, men med säregen och lysande färgläggning. I Sweelincks produktion framstår Fantasia chromatica som extremt mångskiftad. Efter en fugerad början med temat glimmande förbi i olika gestalter, i trångföring, med olika motrörelser och i hela notvärden sker en kromatisk förtät-

ning med klangen som allt viktigare ingrediens. Claude Loyola (Klas-Thure) Allgén, katolik, världsfrånvärd och legendarisk särpling, Måndagsgruppens mest udda medlem, negligerad eller föraktad av det svenska musiklivet, har bakom sig en rad verk som pendlar mellan det folkviseenkla och det strukturellt extremt komplicerade. Hans mångbottnade och mångstämmiga kontrapunktiska konststycken har ofta blivit betraktade som ospelbara. Han är även internationellt en föregångare när det gäller collage och liknande pluralistiska uttrycksmedel, så som att sammanföra till synes disparata musikaliska element. Hans produktion uppstår, bredvid ex. raden av stråkkvartetter, framför allt kyrkomusikaliska verk, däribland "Maria semper virgo" (fuga över ett Mariatema), som är en av hans tyngst vägande orgelkompositioner, och som liksom många andra bygger på ett koralfragment. Styckets kontrapunktiska och rytmiska konstfärdigheter gör det samtidigt sakligt och kaotiskt svindlande; lyssnaren känner hela tiden igen materialet men kan inte riktigt orientera sig. Slutet, som är typiskt allgénskt, har gemensamma drag med Bachs oavslutade Kunst der Fuge: plötsligt upphör spelet för fullt verk, den dynamiska styrkegraden går ned till piano och ännu plötsligare, mitt i en fras, tar musiken slut. På sista bladet står det, liksom i större delen av Allgéns verk: "Soli Christo Gloria".

Ligeti kan man bara spela om man är förtrogen med Frescobaldi - och kanske är det också tvärtom, säger Hans-Ola Ericsson. Det viktiga är hur man bygger upp ett organiskt flöde och hur man ställer in musiken i ett brett perspektiv i tid och rum. Båda Ligeti-styckena är skrivna för den här i Borås bekante tyske mästersonorganisten Gerd Zacher. Ricercaren "Omaggio a Frescobaldi" var ursprungligen det sista av de elva pianostyckena "Musica ricercata" som Ligeti skrev 1951-53 när han fortfarande var kvar i Ungern. I samband med tövädret efter Stalins död 1953 kunde han plocka fram dem ur skrivbordslådan, och fem av styckena ur samlingen gjordes om till de sex Bagatellerna för blåsarkvintett, och den avslutande Frescobaldi-hyllningen arrangerades för orgel, allt samma år 1953. Stycket bygger exakt på ett Frescobaldi-tema med en sträng, lite kärvsats, nästan något stelare än Frescobaldis egen, när det passerar kvintcirkeln runt med kromatisk färgläggning. Orgelversionen uruppfördes först 1975 vid Junsele-festspelen av Karl-Erik Welin.

Frescobaldi som bl.a. var organist i Peterskyrkan i Rom, med en ryktbarhet som spred sig över hela Europa, var orgelns förste store mästare. Ricercare-formen skulle kunna kallas en instrumental motsvarighet till motetten på sångens område och var samtidigt en förform till fugan, med sträng stämföring och ofta med sidoteman och sidomotiv. Ligetis första orgeletyd med binamnet "Harmonies" komponerades 1967. Den består av matematiskt härledda modulationer över ett harmoniskt material, däribland innefattande variationer i tempo, tonhöjd och frekvens. Även registreringen är en sådan variabel. Stycket har blivit ett av Hans-Ola Ericssons oftast spelade på orglar med mekanisk registrering. Han beskriver det som en legatoetyd där händernas tio fingrar är nedtryckta genom hela stycket, men också som en spännande klangresa, ett stycke som skapar en förrädisk känsla av säkerhet och hela tiden befinner sig i omvandling.

Sweelincks "Mein Junges Leben hat ein End'" är ett i raden av variationsverk över den tidens välkända sånger som oftast först presenteras i fyrstämmig sats och via bicinium (tvåstämmig bearbetning) varieras med löpningar och rytmiska förändringar till en toccataliknande kulmination. Liszt fångade upp och vidareutvecklade Bachs förtjusning i kromatisk färgläggning ut över tonalitetens gränser på ett sätt som föregrep sekelskiftets tonalitetssupplösning via Reger, Schönberg och många andra. Preludiet och variationerna över Weinen, Klagen skulle rentav kunna betraktas som den förenande länken mellan Bach och den atonale Schönberg. Variationstemat är hämtat från basostinatot till första satsen i Bachs kantat Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen. Bach använde samma basgång också i Crucifixus-satsen i h-mollmässan. Variationerna börjar mer eller mindre som en normal passacaglia men genomgår en metamorfos där tonaliteten alltmer sätts ifråga. Huvudtemat återkommer därefter och byggs upp till en klimax, och stycket slutar med slutkoralen i samma kantat "Was Gott thut, das ist wohlgetan". Stycket komponerades som pianovariationer 1862 och spelades ofta av en virtuos som Rachmaninov.

Hans-Ola Ericsson (f.1958) är en av landets mest uppmärksammade yngre tonsättare, med verk som Melody to the Memory of a Lost Friend, och är sin generations mest framstående organist med nyare musik som specialitet. Han har studerat orgel och komposition för Torsten Nilsson, komposition för Klaus Huber och Brian Ferneyhough, samt orgel för Zsigmond Szathmary. Han besöker Borås för första gången.